

FUNDACJA
IM. STEFANA BATOREGO

Pracownia Samorządowa

Krajobraz. Miniporadnik

Renata Giedych, Agata Cieszevska

Co to jest krajobraz i dlaczego warto go chronić?

Krajobraz jest kojarzony z pięknymi widokami, choć rozumiany jako przestrzeń ma wszystkie przyrodnicze i kulturowe cechy charakterystyczne otoczenia. Jak pogoda – jest zawsze, a zatem krajobrazem są nie tylko harmonijne widoki w wyjątkowych miejscach, ale także obraz przestrzeni nieciekawej, brzydkiej, nawet zdegradowanej. Na to, jak postrzegamy krajobraz, wpływają z jednej strony elementy przyrodnicze, takie jak ukształtowanie terenu, skały, wody czy roślinność, z drugiej – elementy antropogeniczne (związane z działalnością człowieka), czyli zabudowa, w tym obiekty zabytkowe, drogi i pola uprawne, ale także elementy niematerialne związane z tradycją, dające poczucie tożsamości z miejscem, regionem lub krajem. Wszystko to składa się na fizjonomię środowiska rozumianego jako nasze otoczenie.

C. Swanwick, *Landscape Character Assessment, Guidance for England and Scotland*, „The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage” 2002.

Krajobraz odbieramy zmysłami, lecz także pozazmysłowo, kiedy odczuwamy powiązania z kontekstem przyrodniczym i historycznym, a wreszcie gdy doświadczamy „ducha miejsca” (*genius loci*), czasami trudnego do zdefiniowania poczucia tożsamości. Niektóre krajobrazy jednoznacznie odbieramy jako piękne czy ważne, inne doceniamy dopiero wtedy, gdy je lepiej poznamy, kiedy głębiej zrozumiemy procesy przyrodnicze i kulturowe kształtujące daną przestrzeń. Nasze otoczenie formuje nas samych – inaczej czujemy się w krajobrazach tradycyjnych, o typowych właściwościach (np. w Beskidach, na górskich halach z szałasami pasterskimi, wśród ogłowionych wierzb na mazowieckich łąkach czy na

dobrze zachowanym rynku w jednym ze śląskich miasteczek), a inaczej w przestrzeniach, gdzie tych cech charakterystycznych nie rozpoznajemy.

Dziś w krajobrazach pojawia się coraz więcej elementów, które w tę charakterystyczną przestrzeń silnie ingerują i zamiast podkreślać specyfikę, przyczyniają się do ujednolicenia, a nawet oszpeceń naszego otoczenia. Pojedynczy dom z niebieskim dachem i krzykliwą cytrynową elewacją wśród tradycyjnej zabudowy może całkowicie zniszczyć krajobraz niewielkiej wsi, zwłaszcza gdy budynek przysłania widok na stary kościół, drzewo o ciekawym kształcie lub piękną rzeźbę współczesną.

Dzisiejsza zabudowa rzadko jest zróżnicowana regionalnie, np. pod względem typowego nachylenia połaci dachowych, barwy elewacji czy ogrodzeń, zaś elementy infrastruktury, takie jak słupy energetyczne czy oświetlenie, a nawet mała architektura – ławki, tablice informacyjne – są bardzo podobne w różnych częściach Polski. Na to nakładają się wielkoformatowe ogłoszenia i reklamy przysłaniające niejedenkrotnie to, co w krajobrazie najcenniejsze.

Kiedy wprowadzamy nowe formy zagospodarowania, rzadko dbamy o podkreślenie piękna krajobrazu, skupiamy się raczej na wartościach ekonomicznych. Dobrze znamy w naszym otoczeniu miejsca, gdzie czujemy się przyjemnie, ale też takie, z którymi coś jest „nie tak” albo których po prostu nie lubimy. Krajobraz wpływa na komfort życia, a ponadto ukazuje nasze aspiracje, dlatego ochrona cennych fragmentów otoczenia, które kształtują naszą tożsamość, jest tak istotna. Dotyczy to całych regionów, gdzie dbanie o charakterystyczne cechy może polegać na podtrzymywaniu tradycyjnej zabudowy, typowych zadrzewień przydrożnych czy układu pól. Jednak należy chronić także swoisty charakter niewielkich przestrzeni, np. pojedynczych wsi ze specyficznymi ogrodzeniami, przedogródkami, okiennicami spotykanymi tylko w tym obszarze lub kapliczkami przydrożnymi otoczonymi tradycyjnymi krzewami – bzu i jaśminem – a nie wszędybylskimi tujami. Warto też zwracać uwagę na szerszy kontekst krajobrazu, a nie tylko na to, co się dzieje w najbliższym sąsiedztwie.

Ochrona krajobrazu wymaga rozpoznania różnych cech naszego otoczenia: zarówno typowych, jak i unikalnych, przyrodniczych oraz kulturowych, materialnych i niematerialnych. Kształtowanie przestrzeni wymaga uwzględnienia wszystkich jej składowych. W krajobrazie przyrodniczym (nazywanym naturalnym) szczególne znaczenie mają ukształtowanie terenu, woda i roślinność. Z kolei w krajobrazach przyrodniczo-kulturowych, na które wpłynęło wspólne działanie procesów naturalnych oraz człowieka, w większym stopniu trzeba analizować cechy wynikające z rolniczego zagospodarowania terenu w krajobrazach wiejskich oraz z przekształceń wywołanych urbanizacją w krajobrazach podmiejskich. W krajobrazach kulturowych natomiast ochrona będzie skupiać się na specyficznych cechach związanych z działalnością człowieka.

Jakie są instrumenty ochrony i kształtowania krajobrazu?

Ochrona i kształtowanie krajobrazu to dwa wzajemnie uzupełniające się zespoły działań, które mają na celu zachowanie wyróżniających się lub charakterystycznych cech krajobrazów oraz zapobieganie ich degradacji. Aby tego dokonać, steruje się zmianami w krajobrazie wynikającymi z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych. Ustanawiane są różne formy ochrony przyrody i zabytków, a ponadto w dokumentach planowania przestrzennego określa się odpowiednie zasady zabudowy i zagospodarowania terenów.

Formami ochrony krajobrazu są: parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu (ustanawiane na poziomie regionalnym) oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (na poziomie gminy). Parki krajobrazowe tworzy się na obszarach o szczególnych wartościach przyrodniczych, historycznych i kulturowych, aby zachować i popularyzować te wartości (m.in. tradycyjne formy zabudowy czy sposoby użytkowania terenów). Obszarami chronionego krajobrazu stają się tereny o zróżnicowanych ekosystemach, które są wartościowe dla turystyki i wypoczynku lub pełnią funkcję korytarzy ekologicznych. Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe ustanawia się w celu ochrony walorów widokowych lub estetycznych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego.

Instrumenty mające na celu ochronę i kształtowanie krajobrazu:

- wynikające z ustawy o ochronie przyrody:
 - ◇ park krajobrazowy,
 - ◇ obszar chronionego krajobrazu,
 - ◇ zespół przyrodniczo-krajobrazowy,
- wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:
 - ◇ park kulturowy,
- wynikające z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym:
 - ◇ audyt krajobrazowy,
 - ◇ uchwała określająca zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń.

Kiedy w gminie podejmuje się uchwałę o utworzeniu zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (ZPK), trzeba określić w niej zakres ochrony czynnej ZPK. Należą do niej działania mające na celu powstrzymanie degradacji zespołu przyrodniczo-krajobrazowego (lub jego części) w sytuacji, w której ochrona bierna (związana jedynie z wydaniem zakazów) okaże się niewystarczająca.

Do grupy obszarów chroniących krajobraz można także zaliczyć rezerваты krajobrazowe. Przedmiotem ich ochrony są krajobrazy naturalne charakterystyczne dla poszczególnych regionów geograficznych.

Formą ochrony zabytków, a zarazem krajobrazu, jest park kulturowy. Wydziela się go na poziomie gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej. Aby zrealizować te zadania, rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

Zarówno ustawa o ochronie przyrody, jak i ustawa o ochronie zabytków i opiece nad nimi wskazują, że poza wymienionymi powyżej formami działania warto uwzględniać ochronę krajobrazu także w dokumentach planowania przestrzennego. W tym miejscu należy podkreślić, że ta planistyczna ochrona nie ma ograniczać się jedynie do krajobrazów najcenniejszych. Polska, ratyfikując w 2004 roku Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK), zobowiązała się do wdrożenia jej postanowień na całym swoim terytorium, zarówno w stosunku do krajobrazów uznanych za wyjątkowe, jak i tych pospolitych czy zdegradowanych. EKK uznaje bowiem, że krajobraz stanowi kluczowy element wpływający na dobrobyt społeczeństw oraz jakość życia. A zatem jego ochrona i kształtowanie powinny być zintegrowane z polityką w zakresie planowania regionalnego i miejscowego oraz wszystkimi innymi politykami, które mogą bezpośrednio lub pośrednio wpływać na krajobraz.

Krajobraz to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka.

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

W celu realizacji postanowień EKK do systemu planowania przestrzennego w Polsce w 2015 roku zostały wprowadzone dwa dokumenty planistyczne: audyt krajobrazowy oraz uchwała określająca zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń (zwana również uchwałą reklamową lub krajobrazową).

Audyt krajobrazowy jest dokumentem, który ma na celu rozpoznanie i charakterystykę krajobrazów występujących na obszarze województwa, jak również wskazanie wśród nich krajobrazów najcenniejszych (priorytetowych). Dla krajobrazów tych (zarówno już podlegających ochronie, jak i nieobjętych różnymi formami ochrony) audyt identyfikuje zagrożenia oraz wskazuje rekomendacje dotyczące kształtowania i ochrony.

Audyt krajobrazowy jest kluczowym instrumentem służącym ochronie krajobrazu w Polsce. Jego rekomendacje wpływają na formy ochrony przyrody i zabytków oraz na gminne dokumenty planistyczne.

Uchwała krajobrazowa ma poprawić ład wizualno-przestrzenny gmin i ograniczyć chaos związany z nadmiarem reklam. Reguluje ona zasady, warunki lokalizacji oraz standardy ilościowe i jakościowe nośników reklamowych, obiektów małej architektury czy ogrodzeń.

Jak wyniki audytu krajobrazowego wpływają na dokumenty planistyczne w naszej gminie?

Wyniki audytu krajobrazowego wpływają bezpośrednio na zakres ustaleń gminnych dokumentów planistycznych: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz uchwały „reklamowej”. Rekomendacje i wnioski mogą dotyczyć m.in. kierunków i zasad kształtowania zabudowy oraz zagospodarowania i użytkowania terenów. Należy jednak podkreślić, że rekomendacje i wnioski płynące z audytu krajobrazowego dotyczą jedynie kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych oraz tych, które znajdują się w obrębie parków kulturowych, parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, a także obiektów wpisanych na listy Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB) lub proponowanych do umieszczenia na tych listach.

Krajobraz priorytetowy – krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na jego wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe. Jako taki wymaga zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania.

W zależności od zidentyfikowanych cech krajobrazu, jego wartości i zdiagnozowanych zagrożeń audyt może określać:

- wytyczne dotyczące kierunków zmian w strukturze przestrzennej oraz w przeznaczeniu terenów lub zasady ich zagospodarowania, określające dopuszczalny zakres i ograniczenia tych zmian, w tym wytyczne odnośnie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zagospodarowaniu oraz użytkowaniu terenów,
- parametry i wskaźniki zagospodarowania terenu, maksymalnej i minimalnej intensywności zabudowy jako wskaźnika powierzchni całkowitej zabudowy w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, minimalnego udziału procentowego powierzchni biologicznie czynnej w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej,

- zasady kształtowania linii zabudowy z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- zasady kompozycji przestrzennej nowej zabudowy i harmonizowania planowanej zabudowy z tą już istniejącą z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- zasady kształtowania form budynków z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- zasady stosowania i eksponowania elementów konstrukcyjnych i zdobniczych z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- rodzaje i standardy jakościowe stosowanych materiałów wykończeniowych z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- charakterystyczne cechy elewacji budynków z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- charakterystyczne cechy dachów budynków z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych zabudowy,
- zasady i warunki dotyczące sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzajów materiałów budowlanych, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych, w tym dla przestrzeni dostępnych publicznie,
- zasady dotyczące zagospodarowania i wyposażenia terenów przestrzeni dostępnych publicznie:
 - ◊ urządzania i sytuowania zieleni, w tym struktury przestrzennej nasadzeń, preferowanych lub wykluczonych gatunków roślin, wysokości zieleni i pełnionej funkcji,
 - ◊ sposobów wykorzystywania terenów przestrzeni publicznych, w tym wykorzystywania tymczasowego,
 - ◊ powiązań widokowych terenów przestrzeni publicznych z otoczeniem,
- warunki działalności usługowej, w tym handlowej, szczególnie maksymalnej powierzchni sprzedaży obiektów handlowych, obszarów rozmieszczenia obiektów handlowych o maksymalnej powierzchni sprzedaży i ich dopuszczalnej liczby,
- wytyczne regulujące walory ekspozycji, zwłaszcza takie elementy, jak przedpola ekspozycji, osie widokowe i punkty widokowe, oraz zasady ich ochrony i kształtowania, w tym nakazy, zakazy, dopuszczenia oraz ograniczenia w zagospodarowaniu i użytkowaniu terenów.

Lokalne formy architektoniczne zabudowy – budynki i ich zespoły posiadające charakterystyczne dla danego regionu rozwiązania, m.in. w zakresie rozplanowania zabudowy, formy budynków, elementów konstrukcyjnych i zdobniczych, stosownych materiałów wykończeniowych.

Jak podkreślono powyżej, bardzo ważnym elementem audytu krajobrazowego jest wskazanie obszarów zabudowanych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną wraz z określeniem ich cech charakterystycznych. Będą one miały bezpośredni wpływ na zakres stanowienia dokumentów planistycznych w gminie.

W zależności od lokalnych uwarunkowań wytyczne dotyczące kształtowania lokalnych form zabudowy mogą dotyczyć m.in.:

- układu zabudowy, w tym jej linii (ściśle określonej lub nieprzekraczalnej);
- formy budynków:
 - ◊ wysokości zabudowy,
 - ◊ gabarytów obiektów,

- ◊ proporcji i kształtu bryły,
- ◊ wysokości górnej krawędzi elewacji frontowej, jej gzymsu lub attyki,
- ◊ proporcji pomiędzy wysokością górnej krawędzi elewacji frontowej, jej gzymsu lub attyki a wysokością dachu,
- ◊ geometrii dachu (kąta nachylenia, wysokości kalenicy i układu połaci dachowych),
- ◊ poziomemu posadowieniu parteru,
- ◊ wielkości i proporcji otworów okiennych i drzwiowych oraz podcieni,
- ◊ procentu przeszklenia elewacji;
- charakterystycznych elementów konstrukcyjnych i zdobniczych;
- stosowanych materiałów wykończeniowych oraz standardów jakościowych;
- charakterystycznych cech elewacji budynków:
 - ◊ kolorystyki,
 - ◊ cech stolarki okiennej i drzwiowej:
 - * kolorystyki,
 - * podziału kwater okiennych i drzwiowych,
 - * stosowanych materiałów;
- charakterystycznych cech dachów budynków, w szczególności:
 - ◊ kolorystyki,
 - ◊ stosowanych materiałów;
- charakterystycznych cech obiektów małej architektury i ogrodzeń:
 - ◊ gabarytów,
 - ◊ detali architektonicznych,
 - ◊ stosowanych materiałów.

Rekomendacje i wnioski audytu mogą dotyczyć również określenia zasad ochrony i kształtowania wartości estetyczno-widokowych krajobrazu, w tym elementów ekspozycji, takich jak przedpola ekspozycji, osie widokowe i punkty widokowe, które także będą musiały być uwzględnione w dokumentach planistycznych gminy.

Oś widokowa – wyobrażalna prosta kierująca wzrok na charakterystyczne elementy zagospodarowania terenu lub terenów.

Przedpole ekspozycji – rozległe poziome płaszczyzny, w szczególności zbiorniki wodne, zbocza lub płaskie dna dolin, umożliwiające ekspozycję panoram.

Punkt widokowy – miejsce lub punkt topograficznie wyniesiony w terenie, z którego układ wizualny obszaru widzenia dla obserwatora jest szeroki i daleki.

Ustawa o ochronie przyrody.

Audyt krajobrazowy nie jest aktem prawnym, dlatego nie ma mocy wiążącej dla decyzji administracyjnych wydawanych przez gminę. Wyniki audytu nie będą zatem musiały być uwzględniane w decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Pośrednio można uwzględnić te wyniki w planach ochrony parków krajobrazowych lub w uchwałach sejmiku województwa w sprawie utworzenia obszaru chronionego krajobrazu.

Jak audyt krajobrazowy wpływa na formy ochrony przyrody i zabytków?

Audyt krajobrazowy wskazuje lokalizację oraz rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów znajdujących się w granicach:

- parków kulturowych,
- parków narodowych,
- rezerwatów przyrody,
- parków krajobrazowych,
- obszarów chronionego krajobrazu,
- obiektów znajdujących się na listach Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszarów Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB) lub obszarów i obiektów proponowanych do umieszczenia na tych listach.

Należy jednakże podkreślić, że rekomendacje i wnioski, o których mowa powyżej, nie mogą być sprzeczne z celami i sposobami ochrony wymienionych form ochrony przyrody i zabytków.

Audyt może wskazywać obszary, które powinny zostać objęte formami ochrony zabytków, w tym w postaci wpisu do rejestru zabytków, uznania za pomnik historii, utworzenia parku kulturowego. Audyt krajobrazowy może także rekomendować utworzenie lub powiększenie terenu parku krajobrazowego i obszaru chronionego krajobrazu.

Ponadto audyt może wskazywać parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, które ze względu na znaczący spadek wartości krajobrazu wymagają pogłębionych analiz dotyczących zasadności ich dalszej ochrony. W przypadku, gdy zostanie stwierdzona bezpowrotna utrata wartości przyrodniczych, kulturowych i walorów krajobrazowych parku krajobrazowego lub obszaru chronionego krajobrazu, sejmik województwa może w drodze uchwały wyłączyć je w całości lub części spod ochrony. W przypadku zespołów przyrodniczo-krajobrazowych analogiczną uchwałę podejmuje rada gminy. Istotną kwestią jest to, że rada gminy nie może odmówić uzgodnienia projektu uchwały sejmiku województwa w sprawie utworzenia lub rozszerzenia parku krajobrazowego i obszaru chronionego krajobrazu, w przypadku gdy podjęcie tej uchwały jest konsekwencją rekomendacji dotyczącej utworzenia lub powiększenia tych form ochrony przyrody zawartej w audycie krajobrazowym.

Wyniki audytu mogą również wpływać na formy ochrony przyrody w sposób pośredni, poprzez ustalenia planów ochrony. Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie przyrody plan ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody oraz parku krajobrazowego sporządza się z uwzględnieniem wyników audytu krajobrazowego.

Wyznaczenie krajobrazów priorytetowych w ramach audytu krajobrazowego niesie za sobą konsekwencje związane z koniecznością wyznaczenia dodatkowych stref ochrony krajobrazu w granicach parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. Strefy te mogą stanowić w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, istotne dla zachowania walorów krajobrazowych odpowiednio parku krajobrazowego lub obszaru chronionego krajobrazu.

W granicach krajobrazów priorytetowych zidentyfikowanych w ramach audytu krajobrazowego w przypadku parków krajobrazowych strefy ochrony krajobrazu wyznacza się w planie ochrony. W przypadku obszaru chronionego krajobrazu są one wyznaczane przez sejmik województwa w drodze uchwały stanowiącej akt prawa miejscowego.

Plan ochrony oraz uchwała sejmiku województwa mogą stworzyć katalog zakazów, które będą obowiązywać w granicach stref ochrony krajobrazu. Zakazy te mogą odnosić się zarówno do obszarów już objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego, jak i tych, dla których plan taki nie obowiązuje.

Dla terenów objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego położonych w granicach stref ochrony krajobrazu w obrębie krajobrazów priorytetowych danego parku krajobrazowego lub obszaru chronionego krajobrazu może być wprowadzony zakaz lokalizowania nowych obiektów budowlanych czy zalesiania terenów.

Dla terenów nieobjętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego położonych w wyżej wymienionych strefach oprócz powyższych mogą być dodatkowo wprowadzone zakazy: lokalizowania nowych obiektów budowlanych odbiegających od lokalnej formy architektonicznej, lokalizowania nowych obiektów budowlanych o wysokości przekraczającej dwie kondygnacje lub 7 m.

W jaki sposób władze gminy mogą skorzystać z wyników audytu krajobrazowego?

Wyniki audytu krajobrazowego służą nie tylko określeniu kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania oraz użytkowania terenów. Do innych rekomendacji i wniosków należą m.in.:

- wyznaczenie zadań mających na celu co najmniej zachowanie dotychczasowego stanu oraz określenie potencjalnych adresatów ich realizacji,
- wskazanie terenów, które powinny zostać objęte formami ochrony przyrody w postaci parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu, zespołu przyrodniczo-krajobrazowego,
- stwierdzenie, których terenów dotyczy znaczący spadek wartości krajobrazu, w związku z czym dalsza ich ochrona może nie być już zasadna,
- określenie, które obszary powinny zostać objęte formami ochrony zabytków, takimi jak: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego,
- rozstrzygnięcie, jakie dane i informacje nie były dostępne w czasie sporządzania audytu krajobrazowego, a są istotne dla osiągnięcia jego celów.

Jak już wspomniano, rekomendacje i wnioski płynące z audytu krajobrazowego dotyczą kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów w obrębie parków kulturowych, parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, a także obiektów znajdujących się na listach Światowego Dziedzictwa UNESCO i Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB) lub proponowanych do umieszczenia na tych listach. Wobec tego władze gminy mogą wykorzystać wnioski audytu w dwóch przypadkach.

Przypadek pierwszy to ten, gdy na terenie gminy istnieją krajobrazy priorytetowe lub są stosowane formy ochrony przyrody i zabytków, o których mowa powyżej. Wówczas władze gminy mogą bezpośrednio uwzględnić wyniki audytu w studiach uwarunkowań, planach miejscowych oraz uchwale krajobrazowej. Przydadzą się one także do przygotowywania dokumentów planistycznych dla tych

terenów w gminie, które leżą poza krajobrazami priorytetowymi. Ponadto wyniki audytu warto wykorzystywać do celów edukacji i podnoszenia świadomości krajobrazowej. Działania takie mogą przynieść dobre skutki związane z ograniczeniem zagrożeń dla krajobrazu.

W przypadku drugim – gdy w gminie nie wyznaczono krajobrazów priorytetowych ani nie ustanowiono form ochrony przyrody i zabytków, o których mowa powyżej – audyt krajobrazowy nie będzie wskazywał żadnych rekomendacji i wniosków. Mimo to władze gminy mogą odnieść się do niego na kilka sposobów.

Fakt, że w audycie nie wyznaczono krajobrazów priorytetowych, nie oznacza, że krajobraz danej gminy jest mniej wartościowy. Należy pamiętać o tym, że krajobrazy priorytetowe wyznacza się według ściśle określonych kryteriów. Jednym z nich jest ważność krajobrazu, która oznacza, że otrzymał on najwyższą wartość we wszystkich kategoriach oceny cech analitycznych (przyrodniczych i kulturowych) oraz syntetycznych (tradycja, tożsamość, swojskość, funkcje). Na terenie gminy mogą się znajdować cenne obszary i obiekty, które nie zostaną uznane za priorytetowe ze względu na przyjętą metodę sporządzania audytu, w tym zastosowane wskaźniki.

Dlatego warto sprawdzić, jak został scharakteryzowany i oceniony krajobraz w naszej gminie. Może to być pomocne przy formułowaniu ustaleń studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W studium należy przecieżyć określić uwarunkowania rozwoju gminy wynikające ze stanu krajobrazu oraz określić zasady ochrony krajobrazu. W planie miejscowym oprócz zasad ochrony krajobrazu trzeba także określić zasady jego kształtowania.

W kontekście stanu krajobrazu ważna jest identyfikacja jego zagrożeń. W audycie zagrożenia są identyfikowane jedynie dla krajobrazów priorytetowych. Mimo to można skorzystać z katalogu zagrożeń i ich źródeł, a także z metody określenia ich natężenia, a dzięki temu zidentyfikować zagrożenia krajobrazu naszej gminy, zarówno te istniejące, jak i potencjalne. Będzie to pomocne w podejmowaniu decyzji związanych z gospodarowaniem krajobrazem.

Ważnym zagrożeniem dla krajobrazu jest jego unifikacja przejawiająca się w zanikaniu tradycyjnych form zagospodarowania i zabudowy, w tym cech charakterystycznych architektury. W efekcie tracąca jest tożsamość krajobrazu. Dlatego ważną częścią audytu jest określenie katalogu lokalnych form architektonicznych zabudowy. Jak wspomniano, określa się go jedynie dla krajobrazów priorytetowych oraz tych objętych wybranymi formami ochrony przyrody i zabytków. Jednak również w przypadku pozostałych obszarów warto opracować lokalne wzorniki zabudowy i zagospodarowania terenu. Dobrymi przykładami takich wzorników są:

- *Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej,*
- *Architektoniczny wzornik dla regionu Puszczy Białowieskiej,*
- *Wzornik architektoniczny dla regionu Puszczy Kampinoskiej.*

Należy przypomnieć, że rekomendacje i wnioski wynikające z audytu krajobrazowego mogą dotyczyć nie tylko architektury, ale także zagospodarowania i użytkowania terenów, w tym urządzania i sytuowania zieleni, m.in. struktury przestrzennej nasadzeń, preferowanych lub wykluczonych gatunków roślin, wysokości zieleni i pełnionej przez nią funkcji. Tu również – analogicznie do zasad kształtowania zabudowy – warto skorzystać z wyników audytu lub opracować lokalne wzorniki ogrodów. Jako przykłady mogą posłużyć następujące pozycje:

- *Tradycyjne ogrody przyjazne naturze i krajobrazom,*
- *Przestrzeń przyjazna przyrodzie. Przykłady dobrych praktyk,*
- *Nasadzenia ozdobne w wiejskich ogrodach przydomowych.*

W przypadku ogrodów, podobnie jak w sferze form architektonicznych, zauważalna jest unifikacja stosowanych rozwiązań, co nie sprzyja zachowaniu charakteru krajobrazu, a także wpływa negatywnie na różnorodność biologiczną.

Czy władze gminy – uchwałodawcze lub wykonawcze – mają jakiś wpływ na wyniki audytu?

Władze gminy mogą wyrazić swoją opinię na temat projektu audytu krajobrazowego. Kwestię tę reguluje ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zgodnie z którą zarząd województwa zasięga opinii o projekcie audytu krajobrazowego od rad gmin położonych na terenie danego województwa.

Opiniowanie projektu audytu odbywa się, zanim zostanie on przedłożony do uchwalenia przez sejmik województwa. Na zajęcie stanowiska rada gminy ma 30 dni od dnia otrzymania projektu audytu do zaopiniowania. Jeśli opinia nie zostanie wyrażona w tym terminie, uznaje się to za jednoznaczne z opinią pozytywną.

Zarząd województwa może wprowadzić zmiany wynikające z opinii przedłożonej przez władze gminy, ale nie ma ona charakteru wiążącego. Jeśli opinia nie została uwzględniona w projekcie audytu krajobrazowego, gmina przed uchwaleniem audytu może zażądać od sejmiku województwa rozstrzygnięcia zasadności nieuwzględnienia opinii gminy przez zarząd województwa. Rozstrzygnięcie sejmiku jest wiążące i sporządzane w formie uchwały.

Podsumowanie

Samorządy lokalne stanowią istotne ogniwo w działaniach związanych z zachowaniem wartości przyrodniczych, kulturowych i wizualnych krajobrazu. Bardzo ważne jest więc, aby gminy korzystały z dostępnych im narzędzi ochrony i kształtowania krajobrazu, a także podchodziły do ochrony krajobrazu w sposób zintegrowany. Najważniejszą sprawą jest traktowanie krajobrazu jako zasobu, w dodatku – zasobu wrażliwego na zmiany. Aby można było tym zasobem właściwie zarządzać, bardzo istotne jest jego rozpoznanie, określenie celów jakości krajobrazu oraz opracowanie odpowiednich narzędzi umożliwiających ich realizację, także w aspekcie przestrzennym. Nie należy ograniczać działań jedynie do krajobrazów uznanych za cenne. Polityka dotycząca jakości krajobrazu powinna odnosić się także do krajobrazów życia codziennego (tzw. pospolitych) i krajobrazów zdegradowanych. Kolejnym zagadnieniem jest pielęgnowanie tych cech krajobrazu, które świadczą o jego tożsamości. Dlatego tak ważne okazuje się stosowanie lokalnych form architektonicznych zabudowy oraz tradycyjnych elementów zagospodarowania terenów właściwych dla danego regionu. Dobrą praktyką może być opracowanie lokalnych wzorników zabudowy i zagospodarowania terenów oraz wprowadzenie płynących z nich rekomendacji do polityki przestrzennej gminy.

Nie mniej istotne są: łagodzenie skutków negatywnego oddziaływania na krajobraz elementów dysharmonijnych, wczesne rozpoznanie zagrożeń dla krajobrazu i znalezienie środków zapobiegawczych. Tu szczególną uwagę należy zwrócić na jakość zapisów dokumentów planistycznych sporządzanych w gminie oraz sposób ujęcia zagadnień krajobrazowych w prognozach oddziaływania na środowisko.

Zgodnie z wymogami dotyczącymi sporządzania wspomnianych wyżej prognoz należy uwzględniać cele ochrony środowiska ustanowione na szczeblu międzynarodowym, wspólnotowym i krajowym (krajobraz traktuje się tu jako jeden z komponentów), a także sposoby osiągania tych celów. Warto więc zwrócić uwagę na to, czy i w jaki sposób zostały wdrożone postanowienia EKK w badanym dokumencie.

Kolejnymi ważnymi kwestiami są edukacja w zakresie krajobrazu oraz kształtowanie właściwych postaw mieszkańców wobec niego. Dobrą praktyką może być obchodzenie Europejskiego Dnia Krajobrazu, który przypada na 20 października na pamiątkę podpisania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Ideą tego święta jest budowanie świadomości społecznej na temat krajobrazu oraz inspirowanie do podejmowania działań na jego rzecz.

Więcej informacji na temat roli samorządu w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu można znaleźć w publikacji wydanej przez Generalną Dyрекcję Ochrony Środowiska: *Mój krajobraz. Współtworzę i chronię*.

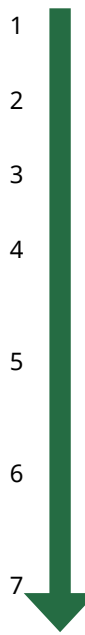
Audyt krajobrazowy w pigułce

Audyt krajobrazowy jest dokumentem o charakterze diagnostyczno-rekomendacyjnym. Z jednej strony identyfikuje przyrodniczo-kulturowe cechy krajobrazu, tworząc bogatą bazę danych przestrzennych na poziomie województwa. Z drugiej zawiera zestaw wytycznych dla ochrony i kształtowania najbardziej wartościowych – czyli priorytetowych – krajobrazów województwa, uwzględniając źródła i skalę zagrożeń mogących przyczynić się do ich degradacji.

Sposób realizacji audytu zapisano w Rozporządzeniu Rady Ministrów z 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów (tekst ogłoszony 28 lutego 2019 roku, poz. 394). Zgodnie z rozporządzeniem audyt krajobrazowy składa się z siedmiu zasadniczych części.

Pierwsza część audytu obejmuje identyfikację krajobrazów aktualnych na obszarze całego województwa, czyli tych związanych z cechami przyrodniczymi i użytkowaniem ziemi. Opis województwa obejmuje cechy przyrodnicze (budowę geologiczną, ukształtowanie terenu, klimat, wody, gleby, szatę roślinną) oraz cechy kulturowe (takie jak: charakterystyka sieci osadniczej, użytkowanie terenu oraz przemiany społeczno-gospodarcze wpływające na stopień przekształcenia antropogenicznego krajobrazów). Przykładowo w województwie śląskim występowanie złóż surowców podlegających eksploatacji będzie wpływać na występowanie krajobrazów górniczych z wyrobiskami, hałdami i złożoną infrastrukturą w postaci szybów wiertniczych czy osadników. Z kolei w województwie lubelskim dobre gleby będą przyczyniać się do kształtowania krajobrazów wiejskich.

Etapy audytu krajobrazowego

-
- 1 • Identyfikacja krajobrazów
 - 2 • Charakterystyka krajobrazów
 - 3 • Ocena krajobrazów
 - 4 • Wskazanie krajobrazów priorytetowych
 - 5 • Wskazanie zagrożeń dla krajobrazów priorytetowych
 - 6 • Sformułowanie rekomendacji i wniosków
 - 7 • Określenie lokalnych form architektonicznych zabudowy

Identyfikacja krajobrazów zgodnie z zawartą w rozporządzeniu klasyfikacją polega na analizie poszczególnych regionów fizycznogeograficznych (rangi mezoregionów) pod względem informacji o środowisku przyrodniczym oraz stopniu jego przekształcenia przez człowieka. W tym celu wykorzystywane są różnorodne bazy danych, np. Baza Danych Obiektów Topograficznych (BDOT), Bank Danych o Lasach (BDL) czy Numeryczny Model Terenu (NMT). Głównym źródłem informacji jest jednak ortofotomapa, czyli obraz powierzchni Ziemi powstały w wyniku przetworzenia zdjęć satelitarnych. Na ich podstawie wydzielane są obszary podobne pod względem antropogenicznego przekształcenia terenu – typy krajobrazów aktualnych – zgodnie ze wspomnianą klasyfikacją. Takimi typami krajobrazów aktualnych mogą być: krajobrazy naturalne leśne z przewagą siedlisk borowych, krajobrazy wiejskie z przewagą rozmieszczonych mozaikowo użytków rolnych tworzących małe pola czy krajobrazy wielkomiejskie z nowoczesnymi centrami miast. Każdy wydzielony obszar stanowi odrębną jednostkę krajobrazową. W granicach województwa takich jednostek może być od 1000 do 2500.

Krajobrazy aktualne są w audycie rozumiane jako fragmenty powierzchni Ziemi wyróżniane na podstawie analizy współczesnych cech środowiska przyrodniczego, zagospodarowania oraz użytkowania terenu, jak również fizjonomii krajobrazu. Dla danych regionów Polski cechy te w różnym stopniu będą określały specyfikę krajobrazu.

Krajobrazy Polski sklasyfikowano w audycie w postaci tzw. typologii krajobrazów aktualnych określających stopień przekształcenia antropogenicznego, a zatem podstawą ich wyznaczenia jest współczesne pokrycie i użytkowanie terenu. Typologia oznacza tu sposób wyróżniania krajobrazów z uwagi na podobieństwa cech pomiędzy poszczególnymi typami krajobrazu. Kompletny zestaw typów i podtypów krajobrazów aktualnych występujących na obszarze Polski zawarto w rozporządzeniu. Ogółem wyróżniono 15 typów krajobrazów i 50 podtypów, które zebrano w trzy grupy. Wskazane w klasyfikacji typy i wybrane podtypy krajobrazów aktualnych przedstawia poniższa tabela.

		Przykładowe typy krajobrazu	Przykładowe podtypy krajobrazu w obrębie typu
A	Krajobrazy przyrodnicze, kulturowo (zazwyczaj ekstensywnie) użytkowane, funkcjonujące głównie w wyniku działania procesów naturalnych, jedynie w różnym stopniu modyfikowanych przez działalność człowieka	1. Wód powierzchniowych	1b. Systemy wód płynących
		2. Bagienno-łąkowe	2a. Z udziałem ekstensywnie użytkowanych łąk
		3. Leśne	3b. Z przewagą siedlisk lasowych
B	Krajobrazy przyrodniczo-kulturowe ukształtowane w wyniku wspólnego działania procesów naturalnych oraz świadomych modyfikacji pokrycia terenu i struktury przestrzennej przez człowieka	6. Wiejskie	6d. Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących pola średniej wielkości
		7. Mozaikowe	7b. Podmiejskie
		8. Podmiejskie i osadnicze	8c. Miejscowości o zwartej, wielorzędowej zabudowie o charakterze wiejskim

		Przykładowe typy krajobrazu	Przykładowe podtypy krajobrazu w obrębie typu
C	Krajobrazy kulturowe, w których struktura i funkcja są w pełni ukształtowane przez działalność człowieka	9. Miejskie	9b. Miejscowości o charakterze współczesnym
		10. Wielkomiejskie	10a. Zespoły urbanistyczne o zachowanych założeniach historycznych
		11. Wodno-gospodarcze	11a. Duże sztuczne zbiorniki wodne o różnych funkcjach
		12. Przemysłowe i energetyczne	12b. Wielkie kompleksy elektrowni konwencjonalnych oraz wielkie farmy fotowoltaiczne
		13. Górnicze	13a. Tereny czynnej wielkopowierzchniowej eksploatacji odkrywkowej
		14. Komunikacyjne	14a. Węzły komunikacyjne i transportowe
		15. Ludyczne	

Druga część audytu obejmuje charakterystykę wcześniej zidentyfikowanych krajobrazów poprzez szereg cech przyrodniczych i kulturowych. W bazie danych zapisywane są szczegółowe informacje dotyczące istotnych właściwości przyrodniczych. Należą do nich m.in.: występowanie terenów chronionych i ich udział w wyznaczonych jednostkach krajobrazowych; istnienie innych cennych obiektów przyrodniczych, takich jak: formy skalne, wydmy, zbiorniki wodne, torfowiska, typy siedliskowe lasu czy korytarze ekologiczne; użytkowanie i pokrycie terenu. Jest to ogółem 39 różnych cech przyrodniczych. Następnie dla każdej jednostki krajobrazowej podaje się informacje dotyczące wartościowych elementów kulturowych. Należą do nich m.in.: obiekty archeologiczne czy architektury

Jakie cechy krajobrazu decydują o jego wartości (ocena krajobrazu w audycie)?

Cechy krajobrazów, które wpływają na jego cenność, określono w audycie jako: tożsamość, swojskość, tradycja.

- Tradycja w krajobrazie odnosi się do własności materialnych i niematerialnych, takich jak tradycyjna zabudowa z regionalnymi wzorami i detalami stylistycznymi, użytkowanie ziemi, a także elementy symboliczne właściwe dla regionu.
- Tożsamość obejmuje materialne cechy wyróżniające krajobraz (np. w Beskidach mogą to być obiekty związane z wypasem – szałas pasterskie, bacówki, zagrody dla owiec) oraz cechy niematerialne, etniczne czy religijne, związane z wartościami kultywowanymi przez mieszkańców, a mające wyraz w krajobrazie (m.in. ogławianie wierzb, bartnictwo, plecionkarstwo, obrzęd topienia marzanny, wyścigi kumoterek – obecnie można je obejrzeć w siedmiu miejscowościach: Zakopane, Kościelisko, Biały Dunajec, Poronin, Szaflary, Bukowina Tatrzańska, Ludźmierz).
- Swojskość natomiast jest określana poprzez związki danego krajobrazu z lokalną społecznością – takie przywiązanie do miejsc można zidentyfikować tylko poprzez badania ankietowe.

warownej; obiekty górnictwa, hutnictwa i energetyki; kompleksy religijne i obiekty kultu; miejsca martyrologii; obiekty architektury mieszczańskiej i rezydencjonalnej oraz architektury uzdrowiskowej – ogółem 60 różnych cech kulturowych. Informacje przyrodniczo-kulturowe zapisywane są w formie bazy danych przestrzennych.

W podsumowaniu tej części audytu następuje wskazanie cech syntetycznych krajobrazu, takich jak tradycja, tożsamość i swojskość, co daje podstawę wyznaczenia krajobrazów kluczowych, czyli priorytetowych. Tu także określa się dominujące funkcje dla poszczególnych jednostek krajobrazowych. Są to funkcje: schronienia (osadnicza lub warowna), ekologiczna, ochrony przyrody, materialno-zaopatrzeniowa, usługowa, energo-zaopatrzeniowa, komunikacyjna, kulturalna, rekreacyjna, duchowa, estetyczna.

Trzecia część audytu polega na ocenie krajobrazów, która prowadzi do wyznaczenia krajobrazów priorytetowych. Uwzględnia się przy tym występowanie w jednostkach krajobrazowych wcześniej zidentyfikowanych cech przyrodniczych, kulturowych oraz syntetycznych.

Czwarta część audytu wskazuje krajobrazy priorytetowe. Są one szczególnie cenne dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, a jako takie wymagają zachowania lub określenia zasad i warunków kształtowania. Krajobrazy priorytetowe wyróżnia się z uwagi na cechy świadczące o ich specyficznej tradycji, tożsamości i swojskości. Wydzielone obszary mogą mieć charakter unikatowy lub reprezentatywny.

Priorytetowy krajobraz unikatowy – to niepowtarzalny i wyjątkowy krajobraz, rzadko występujący na terenie województwa, a jednocześnie rozpoznawalny pod względem swojej fizjonomii lub funkcji w odniesieniu do innych krajobrazów w danym podtypie. Przykładem może być krajobraz wiejski w podtypie 8c (podtyp 8c – wielkoobszarowe zespoły pałacowo-parkowe i klasztorne oraz inne komponowane układy architektury, zieleni i wód) z dobrze zachowanym zespołem pałacowo-parkowym, takim jak w Łańcucie.

Priorytetowy krajobraz reprezentatywny – jest typowy i charakterystyczny dla regionu, a jednocześnie cenny z uwagi na swoje walory. Wśród krajobrazów naturalnych przykładem mogą być jednostki leśne zgodne ze swoim siedliskiem, typowe dla regionu, w dobrej kondycji i w małym stopniu przekształcone przez człowieka, a wśród krajobrazów wysokogórskich – połoniny czy hale wysokogórskie, o ile nie zostały przekształcone. Natomiast pośród krajobrazów kulturowych krajobrazami reprezentatywnymi będą te, gdzie zachowały się cechy właściwe dla specyfiki historyczno-stylistycznej. Wśród krajobrazów wiejskich będą to jednostki z charakterystycznym dla regionu układem pól oraz towarzyszącej im zabudowy, a wśród miejskich – jednostki z dobrze zachowanym układem historycznym, np. rynkiem i otaczającą go tradycyjną zabudową.

Piąta część audytu to wskazanie zagrożeń dla krajobrazów priorytetowych oraz innych wartościowych krajobrazów, o których mowa w art. 38a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dotyczy to: parków kulturowych, parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, obiektów znajdujących się na listach Światowego Dziedzictwa UNESCO, Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB) lub obszarów i obiektów proponowanych do umieszczenia na tych listach. Zagrożenia te mogą wynikać ze zmiany zagospodarowania terenów w wyniku działalności ludzkiej lub naturalnych procesów przyrodniczych. Ze względu na wieloaspektowy charakter krajobrazu i różnorodność jego cech w audycie identyfikujemy następujące zagrożenia:

- dla dziedzictwa przyrodniczego,
- dla środowiska kulturowego,
- dla fizjonomii krajobrazu,
- dla multisensorycznego odbioru krajobrazu.

Zagrożenia dla dziedzictwa przyrodniczego mogą dotyczyć elementów abiotycznych (dziedzictwa geologicznego i rzeźby terenu) oraz biotycznych (ekosystemów i ich zespołów), a także struktury ekologicznej krajobrazu.

Wśród zagrożeń dla dziedzictwa geologicznego i rzeźby terenu szczególną uwagę należy zwrócić na:

- eksploatację węgla kamiennego na zawał, osiadanie gruntów,
- odkrywkową eksploatację węgla brunatnego,
- eksploatację torfu,
- eksploatację złóż innych niż węgiel kamienny, brunatny i torf,
- zwałowiska skały dołowej i mas ziemnych,
- składowiska odpadów,
- erozję gleb,
- wykopy, nasypy, obwałowania i kopce,
- likwidację osobliwych form rzeźby terenu (skarp, ostańców skalnych, wąwozów, meandrów, wydmy itp.),
- likwidację naturalnych stanowisk głazów narzutowych, piargów, gołoborzy, otoczek rzecznych itp.,
- likwidację naturalnych stanowisk i osobliwości geologicznych, stanowisk minerałów oraz skamieniałości,
- niewłaściwą rekultywację lub adaptację wyrobisk i składowisk.

Przedstawiony powyżej katalog zagrożeń dla dziedzictwa geologicznego i rzeźby terenu wskazuje, że przy ich określaniu powinniśmy zwrócić uwagę nie tylko na wielkoskalowe zagrożenia krajobrazu wynikające z eksploatacji surowców, ale także na wszelkie drobne czynniki, które dotyczą niekiedy pojedynczych obiektów geologicznych oraz niewielkich zmian w ukształtowaniu terenu.

Zagrożenia dla wartości biotycznych krajobrazu mogą być spowodowane działaniami zmieniającymi stosunki wodne czy sposób użytkowania terenów oraz realizacją obiektów budowlanych. Do zagrożeń tych należą w szczególności:

- osuszanie torfowisk i bagien oraz likwidacja ich naturalnej szaty roślinnej,
- fizyczna i chemiczna degradacja siedlisk lądowych,
- naturalna i przyspieszona przez działalność człowieka sukcesja zbiorowisk zaroślowych i leśnych na naturalne czy półnaturalne zbiorowiska nieleśne,
- likwidacja drobnoskalowych siedlisk i ekosystemów nieleśnych.

Zagrożenia dla struktury ekologicznej krajobrazu związane są z zaburzeniami w ciągłości struktury przestrzennej naturalnych i półnaturalnych ekosystemów, a także z zachowaniem ich odpowiedniej proporcji (wielkości) względem innych elementów krajobrazu. Należą do nich:

- zmniejszanie się ogólnego udziału naturalnych i półnaturalnych ekosystemów w krajobrazie,
- rozdrobnienie struktury przestrzennej (fragmentacja) oraz geometryzacja naturalnych i półnaturalnych ekosystemów,
- wzrost zagęszczenia barier ekologicznych w krajobrazie,
- zawężanie szerokości naturalnych i półnaturalnych stref ekotonowych,
- zmniejszanie się różnorodności biologicznej.

Drugą grupą są zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego. Mogą one dotyczyć zanikania charakterystycznych cech układów osadniczych i obiektów budowlanych, zaburzeń ich rozplanowania, niewłaściwego gospodarowania zasobami dziedzictwa kulturowego (w tym braku działań na rzecz ich ochrony), co niekiedy prowadzi do ich fizycznego unicestwienia.

Zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego na potrzeby audytu analizowane są w siedmiu grupach: osadnictwo, architektura, obszary rolnicze, inżynieria wodna i lądowa, obiekty przemysłowe oraz miejsca kultu i pamięci narodowej. Dla każdej z grup wskazano katalog zagrożeń. Są to:

- dla osadnictwa:
 - ◊ zaburzanie struktury miejskich i wiejskich zabytkowych układów przestrzennych przez nowe inwestycje,
 - ◊ degradująca styl krajobrazu adaptacja lub modernizacja układów osadniczych wiejskich i miejskich,
 - ◊ niszczenie dziedzictwa archeologicznego;
- dla architektury:
 - ◊ brak należytej ochrony i konserwacji zabytkowych obiektów oraz zespołów architektonicznych,
 - ◊ wprowadzanie do harmonijnych zespołów architektoniczno-krajobrazowych materiałów i obiektów degradujących wyraz stylistyczny i funkcjonalność całego zespołu,
 - ◊ zanik cech architektury regionalnej;
- dla obszarów rolniczych:
 - ◊ zanikanie tradycyjnych upraw charakterystycznych dla określonych regionów,
 - ◊ zanikanie charakterystycznego przestrzennego układu pól, zadrzewień i miedz;
- dla obiektów inżynierii wodnej i lądowej:
 - ◊ zanikanie cennych kulturowo form inżynieryjno-architektonicznych związanych z tradycyjnymi technikami drobnoskalowej produkcji i przetwórstwa,
 - ◊ zanikanie lub brak konserwacji cennych kulturowo form inżynieryjno-technicznych stanowiących świadectwo dawnych technologii;
- dla obiektów przemysłowych:
 - ◊ degradacja, upadek i rozpad materialnej substancji historycznych, zabytkowych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych oraz osiedli patronackich;
- dla miejsc kultu i pamięci narodowej:
 - ◊ zaburzenia struktury przestrzennej oraz wiodącej funkcji, a także degradacja *genius loci* i *sacrum* miejsc kultu religijnego,
 - ◊ zaburzenia struktury przestrzennej oraz wiodącej funkcji, a także deprecjonowanie powagi miejsc pamięci i martyrologii,
 - ◊ dewastacja obiektów i zespołów religijnych wyznań mniejszościowych.

Kolejną grupę stanowią zagrożenia dla fizjonomii krajobrazu, a dokładniej: dla kompozycji i ładu przestrzennego, walorów estetycznych oraz tożsamości miejsca. Zagrożenia te wynikają m.in. z pojawiania

się obiektów dysharmonijnych, niewłaściwego gospodarowania zasobami krajobrazowymi, a także postępującego procesu globalizacji.

Wśród zagrożeń dla kompozycji i ładu przestrzennego znajdują się:

- chaos przestrzenny i stylistyczny form zagospodarowania terenu,
- niszczenie cennych wartości historycznych, fizjonomicznych, przyrodniczych i architektonicznych przypadkową, nieestetyczną zabudową oraz infrastrukturą,
- lokalizacja dominujących w krajobrazie obiektów wysokościowych i obszarowych,
- chaos przestrzenny i wizualny wywołany przez reklamy, szczególnie w przestrzeniach publicznych i wzdłuż pasa dróg.

Zagrożeniem dla walorów estetycznych krajobrazu mogą być:

- brak dbałości o estetyczne wkomponowanie tras i węzłów komunikacyjnych w otaczający krajobraz,
- przypadkowa i niewłaściwa stylizacja oraz kolorystyka wielokondygnacyjnych osiedli blokowych podczas działań termomodernizacyjnych,
- zarastanie roślinnością drzewiastą i krzewiastą ostańców skalnych i ruin zamków oraz muraw kserotermicznych, zamykanie komponowanych historycznych widoków, panoram i wnętrza krajobrazowych.

Zagrożeniem dla tożsamości krajobrazu mogą być zanikanie wzorców lokalnych oraz postępująca unifikacja zabudowy i zagospodarowania terenu wskutek procesów globalizacji, w tym zanik swojskości krajobrazu, prowadzący do osłabienia związków przynależności i przywiązania do miejsca.

Ostatnia grupa zagrożeń krajobrazu związana jest z zagrożeniami dla multisensorycznego odbioru krajobrazu i dotyczy walorów akustycznych, zapachowych oraz sanitarnych. Są to bardzo ważne elementy, które mogą wpływać negatywnie na krajobraz. Do najważniejszych zagrożeń w tej grupie zaliczono:

- hałas komunikacyjny i przemysłowy,
- odory powstające w wyniku oddziaływania składowisk, zakładów przemysłowych, obiektów hodowli przemysłowej itp.,
- zanieczyszczenia terenu odpadami,
- zanieczyszczenia powietrza,
- zanieczyszczenia wód.

Ważne jest, by zidentyfikować źródła każdego z zagrożeń. Powodami mogą być m.in.: oddziaływanie obiektów przemysłowych i infrastrukturalnych, działalność eksploatacyjna, brak właściwie prowadzonej gospodarki przestrzennej, nieprawidłowe zarządzanie środowiskiem, niedostateczne środki finansowe, niska kultura i świadomość krajobrazowa. Istotnym aspektem jest także zidentyfikowanie skali i charakteru zagrożeń. Zagrożenia mogą być bowiem potencjalne i rzeczywiste. Zagrożenia potencjalne mogą z dużym prawdopodobieństwem wystąpić na analizowanym obszarze (w granicach danego krajobrazu) do czasu następnego audytu krajobrazowego (audyt sporządza się co 20 lat). Należy je identyfikować na podstawie dokumentów planistycznych i strategicznych.

Szósta i siódma część audytu stanowi rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych oraz tych najcenniejszych krajobrazów już podlegających ochronie. Natomiast dla krajobrazów priorytetowych odrębnie określone są lokalne formy architektoniczne zabudowy.

Rekomendacje i wnioski zawarte w audycie mogą dotyczyć:

- kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania oraz użytkowania terenów,
- wykonywania zadań mających na celu co najmniej zachowanie dotychczasowego stanu oraz wskazanie potencjalnych adresatów ich realizacji,
- wskazania obszarów, które powinny zostać objęte formami ochrony przyrody w postaci parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu, zespołu przyrodniczo-krajobrazowego,
- wyznaczenia obszarów, o których mowa powyżej, które ze względu na znaczący spadek wartości krajobrazu wymagają pogłębionej analizy zasadności ich dalszej ochrony,
- wskazania obszarów, które powinny zostać objęte formami ochrony zabytków, takimi jak: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego,
- wskazania do uzupełnienia stanu wiedzy w zakresie, w którym na czas sporządzania audytu krajobrazowego dane i informacje nie były dostępne, a są istotne dla osiągnięcia celu audytu krajobrazowego.

Renata Giedych – dr hab. inż., architektka krajobrazu i urbanistka, adiunktka w Katedrze Architektury Krajobrazu Instytutu Inżynierii Środowiska Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Prowadzi badania z zakresu uwarunkowań prawnych kształtowania zielonej infrastruktury, krajobrazu oraz ochrony przyrody w miastach. Członkini Zespołu Prawno-Urbanistycznego Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kaju PAN. Autorka i współautorka licznych publikacji z zakresu planowania przestrzennego i kształtowania krajobrazu oraz opracowań planistycznych, w tym m.in.: studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz planów ochrony parków krajobrazowych.

Agata Cieszevska – dr hab., geografka, ekolożka krajobrazu, adiunktka w Katedrze Architektury Krajobrazu Instytutu Inżynierii Środowiska Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Stypendystka Fundacji Kościuszkowskiej oraz Komisji Fullbrighta. Kierowniczka projektów badawczych z zakresu struktury i funkcjonowania krajobrazu oraz kształtowania krajobrazu w obszarach metropolitalnych. Współautorka opracowań przyrodniczo-krajobrazowych, m.in. dla Warszawy i województwa mazowieckiego, planów ochrony parków krajobrazowych, moderatorka warsztatów z zakresu adaptacji do zmian klimatu. Wiceprzewodnicząca Polskiej Asocjacji Ekologii Krajobrazu oraz Stowarzyszenia Alumni U.S. State Department Exchange Programs. Liderka projektu norweskiego NOR/IdeaLab – Co-Adapt „Communities for Climate Change Action”.

Aneks

Przekształcenia zabudowy

Przykłady dobrych praktyk: snycerka, elewacje, drzwi, okna i płoty – zgodne z zachowaniem lokalnych form architektonicznych zabudowy

Przykłady złych przekształceń zabudowy wiejskiej: pokrycie dachu, elewacje, płoty niezgodne z zasadą zachowania lokalnych form architektonicznych zabudowy

Przykłady dobrze zachowanego tradycyjnego układu zabudowy z uwzględnieniem elementów lokalnych, w tym lokalnego materiału

Przykłady braku dopasowania nowych elementów w przestrzeni poprzez nieodpowiedni dobór barwy elewacji

Krajobraz kulturowy

Przykłady harmonijnego krajobrazu kulturowego – brak zakłóceń otoczenia elementów kulturowych

Przykłady dysharmonijnego krajobrazu kulturowego: przedpole widokowe cerkwi ogrodzone zakłócającym odbiór płotem i kapliczka pozbawiona powiązań z otoczeniem oraz oprawą roślinną

Tradycja w krajobrazie: z lewej układ pól z miedziami, z prawej tradycyjna zabudowa dobrze wpisana w otoczenie, zadrzewienia typowe dla regionu

Krajobrazy zdegradowane: z lewej wiatraki zlokalizowane zbyt blisko zabudowy, z prawej zbyt wysokie dekoracje w ogrodzie negatywnie kontrastujące z zabudową

Publikacja powstała w ramach Pracowni Samorządowej – projektu Fundacji Batorego współfinansowanego przez Open Society Foundations.

Fundacja im. Stefana Batorego

Sapieżyńska 10a
00-215 Warszawa
tel. (48-22) 536 02 00
fax (48-22) 536 02 20
batory@batory.org.pl
www.batory.org.pl

Teksty udostępniane na licencji Creative Commons. Uznane autorstwa na tych samych warunkach
3.0 Polska (CC BY SA 3.0 PL)

Redakcja i korekta: Joanna Liczner
Publikacja: 11 kwietnia 2022
ISBN 978-83-66544-43-7